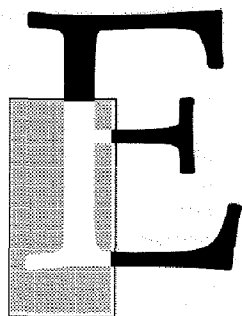

ANTONI PICAZO I JOVER

EL DICCIONARI VALENCIÀ-CASTELLÀ INÈDIT DE TOMÀS FONT I PIRIS

El *Diccionario valenciano-castellano* de Tomàs Font i Piris s'emmarca en un període de considerable activitat en el camp de la lexicografia catalana com és el segle XIX, que es traduirà en la confecció de nombrosos vocabularis i diccionaris en les diverses contrades del nostre domini lingüístic.

Aquesta efervescència lexicogràfica va tenir en la persona i obra del notari valencià Carles Ros (València, 1703-1773) el precursor i l'antecedent més notable, no tant pel valor intrínsec de la seua obra com pel caràcter d'"exemplaritat" que adquirirà la seua figura (Miquel i Vergés 1989:105-106). Segons Joseph Gulsoy,¹ amb la publicació del segon *Diccionario valenciano-castellano* de Carles Ros (1764) podem datar l'inici de l'anomenada "etapa moderna" de la lexicografia valenciana. Això no obstant, s'ha de precisar que les diferents obres lexicogràfiques elaborades a València no pretenen d'abastar tot el conjunt de l'idioma (Colon-Soberanas 1985:143), sinó que tan sols intenten circumscriure's i, per tant, reflectir la llengua de l'àmbit, diguem-ne, "regional", que els és propi.

Aquesta florida lexicogràfica s'ha d'enquadrar i relacionar amb la situació sociolingüística real de la llengua catalana durant la dinovena centúria per avaluar-ne la dimensió exacta i determinar, així mateix, si tot aquest estol d'obres perseguia alguna finalitat essencial en la seua elaboració.

Si bé és possible que l'obra de Carles Ros hagués desvetlat en alguns valencians el projecte de proporcionar a la seua llengua un diccionari més ampli, de caràcter

(1) Com bé constata Joseph Gulsoy a l'edició que realitzà de *El Diccionario Valenciano-Castellano de Manuel Joaquín Sanelo. Edición, estudio de fuentes y lexicología*, Castelló de la Plana, 1964, p.15:

"El *Diccionario Valenciano-Castellano* que publicó Carlos Ros en 1764, iniciaba una nueva época en la lexicografía valenciana como el primer diccionario moderno. Con su contenido de voces, la mayor parte usuales, iba a ser el modelo y la fuente principal de los diccionarios posteriores que se escribieran en Valencia".

general, no s'ha d'oblidar, però, que en aquell moment s'estava produint una agudització del procés d'expandiment i difusió de la llengua castellana, que comportava la recessió del català i la contracció dels seus àmbits d'ús més cultes.

Al segle anterior, els il·lustrats ja s'havien desentés de l'estat i conreu de les manifestacions escrites de la llengua catalana i només hi mantenien un interès merament històric, com si d'una peça de museu o d'una relíquia es tractés. D'altra banda, les forces hegemòniques estatals van iniciar, a la segona meitat del set-cents, la promulgació de tot un seguit de disposicions legals, continuades amb una major profusió al segle XIX, que pretenien la consolidació definitiva del procés de retracció dels usos del català en favor de la generalització de la que s'anomena "lengua de la Nación" i s'ha constituït en la llengua oficial de l'Estat, el castellà. La primera restricció legal explícita data del 23 de juny de 1768 i fou signada pel rei Carles III.² Resulta simptomàtic constatar com, malgrat les dificultats de comunicació de l'època, aquesta Cèdula Reial va ésser difosa àmpliament pertot arreu (Ferrer i Gironés 1985: 47-51).

Tot plegat contribuirà a l'aparició d'una creixent preocupació pel bon ús i ensenyament de la llengua castellana. I en consonància amb l'extensió i afermament d'aquesta idea sobre la conveniència, primer, i la necessitat, després, de l'aprenentatge i el domini del castellà, la major part dels diccionaris i vocabularis de la primera meitat del segle XIX es convertiran en el mitjà preferit per portar a terme la intenció pràctica d'ensenyar als naturals del país l'idioma que s'havia convertit en la llengua de la Cort, dels tribunals, de l'administració, de l'escola... Així doncs, una part considerable d'aquestes obres no seran fruit d'una motivació de tipus patriòtic per enaltir la llengua pròpia, ni tindran l'objectiu encomiable de revitalitzar i reivindicar l'ús culte del català, sinó que, ben al contrari, la seua finalitat primordial serà constituir-se en l'instrument adient per facilitar el millor accés i adquisició possibles de la llengua castellana.

Aquesta asseveració, potser un xic massa categòrica, no implica, tanmateix, la total inexistència, almenys en alguns d'aquells artesans de la lexicografia, d'unes certes "espurnes de caliu interior" –en agosarada expressió de Miquel i Vergés (1989:84)– devers la pròpia llengua, que sovint s'havien materialitzat per part d'alguns autors en afirmacions de caire nostàlgic i enyoradís pel seu esplendor i prestigi pretèrits. Aquestes espurnes, però, es veuran ràpidament apaivagades en confrontar-les amb l'ús subsidiari que hi exerceix el català com a vehicle per a l'aprenentatge del castellà, la primacia del qual no es qüestiona en absolut, i no semblen revelar un veritable intent de recuperació de la llengua catalana per superar-ne l'estat de postració dels registres més formals.

El *Diccionario* de Font i Piris es trobarà imbricat, per tant, en aquest context i, com veurem més endavant, respondrà, bàsicament, a aqueix propòsit general, compartit per bona part de la resta d'obres lexicogràfiques de l'època.

(2) Aquesta *Cèdula Reial* de 1768, entre d'altres disposicions, ordena a l'article VII^è que: "...la enseñanza de primeras Letras, Latinitad y Retórica se haga en lengua Castellana generalmente, donde quiera que no se practique... recomendandose también por el mi Consejo a los Diocesanos, Universidades, y Superiores Regulares para su exacta observancia, y diligencia en extender el idioma general de la Nación para su mayor armonía, y enlace recíproco..."

1. L'AUTOR

Mossén Tomàs Font i Piris va nèixer a Cullera el 4 de novembre de 1772 (Piles Ibars 1972: 514), al si d'una família de llauradors acomodada, i va morir a la mateixa localitat d'on era natural el 27 de març de 1853.³

La informació documental que tenim al nostre abast sobre la biografia de Font i Piris no és excessivament copiosa, però sí suficient per fer-nos una idea bastant aproximada i fiable dels trets més característics tant de la seua personalitat i peripècia vital com de la formació i obra.

Les dades biogràfiques han estat extretes, fonamentalment, de la *Història de Cullera* de N'Andreu Piles Ibars,⁴ en concret de l'apartat titulat "Biografies", en el qual hom recull una sèrie d'apunts biogràfics sobre personatges il·lustres de la localitat. Amb posterioritat, he tingut accés a un article elaborat per Constantí Llobart, que es publicà l'any 1889 a la Revista *El Archivo*,⁵ editada per Roc Chabàs, on apareix una ressenya biogràfica sobre Tomàs Font i Piris, recollida per Andreu Piles de manera gairebé literal.

També he fet servir tota aquella documentació d'interés recopilada a l'Arxiu Eclesiàstic⁶ i al Municipal⁷ de Cullera. De l'Arxiu de Protocols de Sueca he aconseguit una còpia del testament dels germans Font i Piris que fou redactat pocs mesos abans de morir mossén Tomàs.⁸ Per últim, cal citar particularment la inestimable ajuda que he rebut per part d'En Francesc Giner i Perepérez, cronista oficial de la vila de Cullera, autor, entre d'altres obres, d'un apèndix i de la biografia d'Andreu Piles per a la segona edició de la *Història de Cullera* (1972-7), sobretot, disposant de tot un cabal informatiu, transmés en bona part per via oral i conservat gràcies a la seua privilegiada memòria, que ha estat indispensable per ampliar i, adesiara, matisar i interpretar una part important de la documentació anteriorment esmentada.

Tot seguint amb d'altres aspectes de la biografia de Font i Piris, cal insistir novament en la posició benestant de què gaudia la seua família, cosa que li va permetre d'iniciar els estudis en un dels col·legis de la València d'aleshores,⁹ segurament després d'haver estat instruït en "primeres lletres" per part d'algun preceptor particular a la seua vila natal. En aquell temps, a banda els col·legis estrictament sacerdotals, n'hi havia a la capital valenciana d'altres dirigits per sacerdots i religiosos i destinats a l'educació d'infants i joves (Cárcel Ortí 1986: 248). Sota l'Antic Règim, com bé ens informa Àngels Martínez Bonafé (1986: 13-40), no existia l'ensenyament secundari com a grau educatiu amb entitat pròpia, sinó que l'ensenyament "post-primari" consistia exclusivament en la preparació per a l'accés als estudis superiors i tenia com a finalitat bàsica que els alumnes passaren un examen on havien de demostrar un adequat coneixement del llatí i nocions de prosòdia. Una vegada superada aquesta prova, l'alumne podia accedir ja a la Facultat Menor en la qual obtindria, en acabar els estudis corresponents, el títol de Batxiller, requisit indispensable per poder matricu-

(3) *Llibre de certificats de defunció*. Arxiu Municipal de Cullera, any 1853, n. 96. En aquest document consten, entre d'altres, les següents dades: mossén Tomàs Font i Piris morí de "gota", realitzà testament davant el notari de Sueca D. Luis de Sales el 8 de febrer del mateix any i fou soterrat al cementiri de la seua localitat.

(4) Piles Ibars, Andrés, *op. cit.*, Sueca, 1893, 1ª edició.

Cal precisar que Andrés Piles Ibars (Torís, 1-2-1856/ Segovia, 7-12-1901) fou destinat a Cullera, com a mestre elemental, des de l'any 1887 fins al 1897.

(5) Llobart, Constantí, "Notas biblio-biográficas", Revista *El Archivo*, tom III, quadern XIII, Dénia, novembre i desembre, 1889. He fet servir el tom III, pp. 296-302, de l'edició facsimil, con-
 Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

(6) A l'Arxiu Eclesiàstic de Cullera només es conserva documentació a partir de l'any 1800. Cal remarcar, especialment, l'existència de tres *Quinque Libri* (1810-1818; 1822-1823; 1832-1824).

(7) Principalment, he fet ús dels *Llibres d'Actes Capitulars* i *Llibres d'Actes de l'Ajuntament* de Cullera.

(8) *Testament de Tomàs Font, presbítero, y Agustina Font, hermanos*, protocol de Luis Sales, any 1853, tom núm. 27.

(9) Encara que tant Andreu Piles, *op. cit.*, p. 514, com Constantí Llobart, *op. cit.*, p. 299, s'hi refereixen:

"Hizo sus estudios en uno de los colegios de Valencia..."

no especifiquen, però, de quin col·legi en concret es tractava.

lar-se en qualsevol Facultat Major, com ara Teologia. D'aquest ensenyament preparatori, de continguts classicistes, deslligat de la realitat i adreçat a una èlite, se'n feien càrrec, especialment, els anomenats Col·legis d'Humanitats.

Font i Piris va ingressar, a continuació, al Col·legi Major de la Presentació,¹⁰ on va iniciar com a intern els estudis que havien de facultar-lo en un futur per a l'exercici del ministeri sacerdotal. Aquest Col·legi, també anomenat Col·legi de l'Arquebisbe, va ésser fundat el 7 de novembre de 1550 per sant Tomàs de Villanueva (Vico Monteoliva 1978: 5) i fou el primer de tota una sèrie de Col·legis Majors i Seminaris eclesiàstics que van suplir a València, fins a les darreries del XVIII, la falta d'un seminari diocesà dedicat a la formació integral dels aspirants al sacerdoci. Tal com ens revela Marc Baldó en el seu estudi sobre la Universitat de València (1986: 42), l'objectiu d'algunes d'aquestes institucions constituïdes al segle XVI, com és el cas del Col·legi de la Presentació, era fomentar l'accés i la promoció universitàries de totes aquelles persones de la diòcesi –de singular vàlua intel·lectual i personal– que volien iniciar els estudis eclesiàstics i no disposaven dels suficients recursos econòmics.

La principal innovació que comportà el Col·legi fundat per sant Tomàs respecte als precedents, va ser la segregació parcial dels futurs sacerdots de la resta d'estudiants per possibilitar l'adquisició d'una millor educació de tipus espiritual que els preparés plenament per al posterior exercici del sacerdoci (Cárcel Ortí 1986: 248-250). D'aquesta manera, la formació merament intel·lectual continuaren rebent-la, com la resta de l'alumnat, a la Universitat valentina, puix l'ingrés al Col·legi sols tenia com a finalitat la consagració eclesial. Així, d'acord amb les disposicions que delimiten de les Constitucions del Col·legi de la Presentació (Vico Monteoliva 1978: 1-7), els interns havien de demostrar a través d'unes proves la seua pobresa i puresa de sang, i, a més, s'havien de comprometre a cursar els estudis de Teologia a la Universitat de València. Si bé pot existir, en principi, una aparent contradicció entre l'origen benestant de Font i Piris i el propòsit inicial de sant Tomàs de Villanueva de donar acollida únicament als estudiants pobres,¹¹ podem considerar que aquest precepte de pobresa estava mediatitzat en part per l'ambivalència de les condicions de procedència requerides (Vico Monteoliva 1978: 19-22) i, endemés, la seua aplicació estricta devia restar una mica diluïda a les acaballes del segle XVIII.

Tomàs Font i Piris, per tant, va rebre la seua formació acadèmica, de caire teològic i literàrio-científic, a les aules de la Universitat de València, que, com la major part d'universitats setcentistes, es trobava encara, com bé afirma Manuel Sanchis Guarner (1963: 81), immersa en el barroquisme, l'escolàstica formulista i la física aristotèlica. A pesar dels intents reformistes del rector Vicent Blasco, tant pel que fa als aspectes científics i educatius com als de funcionament intern, la Universitat valenciana, a finals del segle XVIII, encara constituïa, essencialment, una institució anacrònica, un cos tancat, corporatiu, amb una important presència del clergat (Peset-Albiñana 1990: 259).

(10) Així ho afirmen Andreu Piles, *op. cit.*, p. 514, i Constantí Llombart, *op. cit.*, p. 299,

“...cursó con notable brillantez la carrera eclesiástica en esta ciudad; siendo, según afirman personas fidedignas, colegial en el de Santo Tomás de la misma”.

(11) Cárcel Ortí, Vicente, *op. cit.*, p. 249,

“Los colegiales debían ser pobres, vecinos de la diócesis, con dieciocho años cumplidos, hijos de padres honrados, no tachados de herejía, ni de mala fama...”.

Tot i això, aquesta educació de continguts fonamentalment classicistes i acrítica no va ser cap obstacle perquè es desvetllés en Font i Piris, com en molts altres clergues erudits de la mateixa època, una gran curiositat intel·lectual, un desig d'ampliació del seu bagatge cultural en els diferents camps del saber i una admiració pels progressos científics.

Un cop ordenat capellà, mossén Tomàs Font va ser destinat a l'església parroquial d'El Genovés (La Costera). L'estança en aquesta vila no pot considerar-se especialment significativa, ja que només hi va romandre dos anys, transcorreguts els quals arribà el seu destí definitiu a la pròpia vila de Cullera, on restaria ja de forma permanent exercint el seu ministeri com a beneficiat i vicari de la modesta església de Santa Anna, situada a l'anomenat Raval de la Mar, des del 1801 fins al 1847, any en què es retirà definitivament a causa de la seua avançada edat.¹²

Sorprén, però, que una persona com Font i Piris, de notable talent i formació intel·lectual, es recolguera al llarg dels gairebé cinquanta anys d'exercici sacerdotal en una petita església de la seua vila natal, deixant d'aspirar per voluntat pròpia a d'altres càrrecs i a una carrera més aparentment esplendorosa, per a la qual, no cal dir-ho, es trobava més que preparat i capacitat. Aquesta mena d'aïllament, de refugi voluntari, concorda amb els testimonis que tenim respecte a la humilitat i modestia del caràcter de mossén Tomàs,¹³ així com amb la seua vocació de retir, cosa que el mantingué al marge dels cercles intel·lectuals i culturals de l'època. Com a contrapartida, aquest autoconfinament li degué facilitar un arrelament més ferm i una relació més intensa i directa amb la realitat viva del seu poble, a més d'un contacte continuat i un coneixement profund i de primera mà de la llengua. Tot i que va defugir qualsevol tipus de protagonisme, fins i tot dins els escassos límits de la mateixa Cullera, va ser molt apreciat i respectat pels seus conciutadans, que sovint li demanaven consells per solucionar els diferents conflictes plantejats en el quefer quotidià.¹⁴

Durant aquest quasi mig segle, Font i Piris, empès per una curiositat i un interès ben il·lustrats, es dedicà a la lectura i estudi "de los más eminentes autores en los diversos ramos del saber humano" (Piles Ibars 1972: 515) i pogué ampliar, així, de manera considerable, la seua formació de tipus acadèmic. D'aquesta manera, arribà a posseir notables coneixements d'una sèrie de disciplines com Medicina, Astronomia, Física, Psicologia i, molt especialment, Teologia:

...fue siempre muy respetado y consultado dentro y fuera de la población considerándosele como uno de los primeros teólogos de la diócesis de Valencia, como lo calificaba el sabio y virtuoso Dr. Blanquer, rector que fue de la parroquial de Cullera (Piles Ibars 1972: 516).

Com a curiositat podem esmentar també el seu domini de nocions d'Economia, que li van permetre realitzar algunes conferències, de les quals, malauradament, no disposem de cap prova documental per determinar l'indret on es van pronunciar.

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

(12) A través de l'escorcoll de l'Arxiu eclesial de Cullera he comprovat que el primer document signat per mossén Tomàs Font data del 6 de febrer de 1801, mentre que l'últim correspon al dia 29 de novembre de 1846.

(13) Piles, Andrés, *op. cit.*, p. 514,

"Excesivamente modesto él, que, por sus especiales dotes y conocimientos no vulgares, digno era de haber ocupado en su carrera altas posiciones, prefirió siempre vivir ignorado en el rincón de su amada patria".

(14) Fins i tot, ens ha arribat algun que altre testimoni encomiàstic sobre la seua persona; així, per exemple, en produir-se la mort de mossén Tomàs, el rector de Carcaixent, en Francesc Espinós, afirmava "...que había faltado el primer bonete del arzobispado" -Piles, A., *ibidem*, p. 516.

S'inclinava per les teories de Jean Baptiste Say (1767-1832), economista francès, estructurador de les teories i difusor al continent europeu de les idees de l'escocès Adam Smith (1723-1790).¹⁵

No anem massa errats en afirmar, al capdavant, que mossén Tomàs Font se'n presenta com a prototipus de clergue il·lustrat de l'època, amb una considerable curiositat intel·lectual, permeable als coneixements de noves teories i doctrines que abastaven les diferents i variades branques del saber.

Respecte als coneixements d'altres llengües, Font dominava el llatí —és clar—, el francès i l'italià,¹⁶ que, a ben segur, devia tenir oportunitat de practicar amb els mariners dels vaixells i mercants que arribaven al port de Cullera. Sembla ser que va realitzar els estudis de francès i italià sense cap més ajut que el d'una Gramàtica i un Diccionari.¹⁷ També posseïa algunes nocions del grec i de l'hebreu.

Per cert que aquest poliglòtisme tingué ocasió de posar-lo al servei dels interessos generals de tot el seu poble. Així, quan es va produir en gener del 1812 l'entrada de les tropes franceses del general Suchet a Cullera, el comandament de la força enemiga, com no podia ésser entès pels cullerans, començà a proferir amenaces i maltractaments a la població. Aleshores, “se recordó que un humilde sacerdote, el vicario del arrabal del Mar, solía dedicar los ratos de ocio al estudio del idioma de los invasores” (Piles Ibars 1972: 515-516). Mossén Tomàs va veure's obligat, d'aquesta manera, a exercir la tasca de mitjancer i d'interpret a satisfacció de tothom, i va evitar els malentesos i les possibles represàlies que els seus conciutadans haguessen pogut sofrir.

Per últim, caldria comentar que Font i Pirís gaudia d'una important i selecta biblioteca, així com d'un bon grapat de manuscrits que conformaven un interessant arxiu de considerable valor local i comarcal. Va compondre, a més, alguns treballs d'índole literària, dels quals no tenim cap resta documental ni apareixen consignats a les principals i copioses recopilacions d'escriptors valencians de l'època. A la *Historia de Cullera* hom afirma que “dejó a la posteridad algunos de los muchos trabajos literarios que salieron de su pluma” (Piles Ibars 1972: 516) i Constantí Llobart el caracteritza com a “entendido literario”.¹⁸ Dissortadament, tant la biblioteca com l'arxiu i els escrits de mossén Tomàs, entre els quals cal destacar la còpia original de la seua obra fonamental, un interessant i inèdit *Diccionario valenciano-castellano*, no s'han conservat fins a l'actualitat.

2. CARACTERÍSTIQUES DEL MANUSCRIT

L'elaboració d'un *Diccionario valenciano-castellano*, inèdit, d'una considerable extensió, ja que conté aproximadament uns 10.000 articles, constitueix, sens dubte, l'obra cabdal de mossén Tomàs Font i Pirís. Com acabem d'assenyalar, la còpia de l'original s'ha perdut i avui és possible el seu estudi gràcies a una única còpia existent,

(15) Cal tenir present que les teories d'Adam Smith tenien una enorme difusió en aquella època, sobretot a partir de la publicació de la seua obra cabdal *Wealth of Nation*, 1776. Així, arran de la reforma dels plans d'estudis, impulsada pel rector Blasco, s'instituí una Càtedra d'Economia Política a la Universitat de València, des de la qual s'impartien els postulats d'A. Smith, i, més tard, a partir de començaments del XIX, seguint l'obra de J. B. Say. -Vid. Baldo, M., *op. cit.*, p. 97-.

(16) Piles, A., *op. cit.*, p. 515.

“...poseía Mosen Tomás Font, el latín, francés e italiano tan perfectamente como el castellano y el lemosín...”.

(17) Piles, A., *ibidem*, p. 515.

“Si alguna vez se le reconvenía amistosamente por su excesivo amor al estudio, como ocurrió cuando se dedicó al de las lenguas italianas y francesas sin más auxilio que el de la gramática y el diccionario, solía contestar humildemente que lo hacía para llenar ratos perdidos, como los de la siesta, o por mera distracción...”.

(18) A l'article “Cullera” de la 3ª edició del *Diccionario valenciano-castellano* de Josep Escrig, elaborada per Constantí Llobart, 1887, volum-I, p. 493, es fa constatar que,

“Es patria del virtuoso sacerdote y entendido literato Mosen Tomás Font y Pirís...”.

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

també manuscrita, confeccionada a partir de l'anterior. Tal com ve indicat a la portada d'aquest segon manuscrit,¹⁹ la data d'elaboració definitiva fou el 30 de juny de 1866 i va ser dedicada a D. Joaquín Ferrer Villarroja, avantpassat de l'actual posseïdor, en Josep Grau i Ferrer,²⁰ natural de Cullera i fill d'en Josep Grau Arlandis.²¹

La data de composició de la còpia i les característiques de la cal·ligrafia emprada, d'una claredat i poliment que no posseeix l'escriptura dels documents eclesiàstics signats per Tomàs Font, descarten que fos el mateix Font i Piris l'autor del citat manuscrit. M'incline més aviat a pensar que aquesta segona còpia degué ésser realitzada per un escriptor professional, que molt bé podria ésser algun dels que treballaven al despatx de l'empresa regentada per la família Ferrer, i dedicada al comerç del guano.

L'estat de conservació del manuscrit és òptim, tant a causa de la seua relativa proximitat temporal, com de la cura i especial sensibilitat mostrades pels diferents propietaris, ben conscients tots ells del seu valor documental i afectiu. El manuscrit està enquadernat en tapes dures, característiques de l'època, les quals, juntament amb el paper utilitzat als fulls interiors, es troben en molt bon estat de conservació. Al lloc exterior, hi apareixen impresos el títol de l'obra i de l'autor en lletres daurades. Solament s'hi presenten algunes dificultats de comprensió, fàcilment subsanables, d'altra banda, en aquelles pàgines on la impressió de la tinta és més tènue.

El manuscrit consta de 432 pàgines estrictament de text, 19 de suplement i 9 de pròleg. Respecte al nombre d'articles, si incloem els de l'apèndix final, en totalitzen pràcticament uns 10.000, com ja havia assenyalat el professor Josep Gulsoy (1959-1962: 136). Les pàgines no estan numerades i els articles es troben distribuïts en dues columnes, l'esquerra per a la forma catalana i la dreta per a la corresponent castellana. L'ordenació alfabètica dels articles, llevat d'algun que altre cas aïllat, se segueix amb un rigor gairebé absolut.

3. CONFIGURACIÓ INTERNA DEL DICCIONARI

El contingut del *Diccionari*, tot seguint el criteri de distribució en diferents apartats utilitzat per Font i Piris, el podem desglossar de la següent manera:

1.- Pròleg –titulat “Advertencia”. Posteriorment, dedicaré un apartat en exclusiva per al comentari de les idees desenvolupades o suggerides en aquest pròleg.

2.- “Explicación de las *abreviaturas* valencianas y castellanas”, on evidentment s'inclouen les diferents abreviatures que apareixeran al llarg de l'obra. Es divideix en dos subapartats: a. “para las partes gramaticales”; b. “de otras voces de ambas lenguas”.

Les primeres, com bé s'indica a l'enunciat corresponent, són abreviatures referides al metallenguatge. S'empren per consignar els adjectius, adverbis, augmentatius,

(19) Text complet de la portada del segon manuscrit:

“Diccionario Valenciano-Castellano. Inédito, por D. Tomás Font y Piris, Presbítero y Vicario que fué de la parroquia de San Juan de Cullera. Es copia del original sacada en 30 de Junio de 1866 y dedicada a D. Juan Bta. Ferrer y Crespo”.

(20) Vull manifestar la meua gratitud a les facilitats i a la bona disposició que he trobat per part del senyor Josep Grau i Ferrer a l'hora de proporcionar-me l'accés a l'únic manuscrit del Diccionari que es conserva en l'actualitat, cosa que està possibilitant-me l'estudi del seu contingut.

(21) En Josep Grau Ferrer és fill d'en Josep Grau Arlandis, antic propietari del Diccionari, tal com afirmava el professor Josep Gulsoy, a l'article “La lexicografia valenciana”, *RVF*, T. VI, núms. 2-3, València, 1959-1962, p. 153.

“Avui n'existeix un manuscrit... en poder del senyor Josep Grau Arlandis, de Cullera”.

diminutius, femenins, masculins, plurals i els diferents tipus de substantius (*nombre genérico, nombre colectivo*) i de verbs (*pronominal, activo, neutro, reciproco...*). D'altres, però, tenen un sentit més restringit i específic: “c.” –*comun de dos*–, “fig.” –*en sentido figurado*–, “fr.” –*frase*–, “m. adv.” –*modo adverbial*–, “prop. o pr.” –*en sentido propio*. Les abreviatures més comunament utilitzades són les referides a l’“adjectiu” i als diferents tipus de “verbs”, per bé que tampoc no hi apareixen de manera regular, i solen acompanyar indistintament, sense observar cap criteri uniforme, tant la forma valenciana com la castellana. Quant al segon subapartat d’abreviatures –“de otras voces de ambas lenguas”–, també és contemplat per Font de forma conjunta. Tenint en compte la seua tipologia, podem establir-ne una repartició en tres grans grups: a. abreviatures referides a grups de veus integrades en alguna disciplina o activitat de caràcter general –“voz de la agricultura”, “de la arquitectura”, “de la cirugía”, “del comercio”, “de la esgrima”, “de la medicina”, “de la mitología”, “de la náutica”, “artes”, “enfermedad”, “pardal”, “peixca o peixcadors”, “planta”...; b. veus relacionades amb oficis concrets –“albeytares”, “albañiles”, “bordadores”, “caldereros”, “carniceros”, “carreteros”, “cazadores”, “cedaeros”, “coeters”...; c. abreviatures que indiquen la procedència “provincial” de la forma castellana –“prov. de Andalucía”, “de Aragón”, “de Extremadura”, “de la Mancha”, “de Murcia”. Les dels grups a i b acompanyen, preferentment, la forma valenciana, i les del c, sempre, la castellana; així mateix, les abreviatures de més freqüent aparició són les de “nàutica”, “pardals”, “pesca” i “plantes” (erb.) –del camp, en general–, la qual cosa s’adiu perfectament amb la realitat circumdant de Font i Piris, eminentment agrícola i marítima. Copsa, en canvi, el nombre reduït d’articles relacionats amb el món eclesiàstic, així com la inexistència d’una abreviatura referida a les “veus de la Teologia”, a l’igual que la trobem en altres diccionaris.

3.- El *Diccionario*, pròpiament dit, ve classificat per ordre alfabètic de la A a la X. Les lletres, que apareixen en posició inicial i serveixen per destriar els diferents apartats del que constitueix en sentit estricte el *Diccionario*, són: A, B, C, D, E, F, G, H, Y, J, L, M, N, Ñ, O, P, Q, R, S, T, U, V, X.

A l’apartat de la C, Font introdueix, a continuació de les veus que comencen amb *c+vocal*, tots els mots que van grafiats amb *CH-* en posició inicial. Cal dir que el dígraf de la *Ch* és utilitzat tant per representar, en uns casos, la palatal fricativa sonora, reflectint així la pronúncia apitxada, com, en d’altres, la palatal africada sorda.

Un altre tret a destacar és el fet que totes les veus reunides a l’apartat que hauria de correspondre a la *i-*, apareixen grafiades amb la *Y-* inicial. D’altra banda, la pràctica totalitat dels mots compresos en la lletra *L-* comencen amb el dígraf *LL-*, resultat de la palatalització de la *L-* inicial llatina. S’ha de recordar que Carles Ros, per propiciar una major facilitat en la lectura, ja havia optat per l’ús gairebé absolut de *LL-*, llevat d’algunes excepcions molt concretes.²² Amb tot, cal advertir la palatalització per part

(22) Ros, Carles, *op. cit.*, València, 1764, pp. 136-137, nota XIX.

En la Lengua valenciana, exceptuando estas particularas, y articulos, *la, lo, li, los, les*, y una palabra, compuesta de dos monosyllabos, que les enseñan a los niños, quando quieren empezar a hablar, que es, *lòlo*, y vale por avuelo, ya no hay otra diccion, que comience su pronunciacion con una *l*, si con dos, elleando: y en el Valenciano antiguo no se escrivian dos, solamente una. Yo practico las dos *ll*, en lo inicial, porque assi se leeran estas voces con facilidad, pues por el no uso, aora, en el escribir la Lengua Valenciana, vendria repugnante (*al Común*) practicar una *l* en lo inicial, y que se huviese de articular como dos, con elleo”.

de Font d'alguns mots, com per exemple *l·limit*, cosa que, d'altra banda, era ben lògica en una època en què no es tenia encara ni un coneixement adequat ni una consciència clara de la diferència existent entre les paraules cultes i les hereditàries (Gulsoy 1963-1966: 134-138).

A l'apartat de la lletra *J*- tan sols s'inclouen cinc veus, la major part de les quals són castellanismes lèxics, ja que, com acabem de veure, Font i Piris fa un ús gairebé absolut de la *ch* per representar el fonema palatal fricatiu sonor. Així mateix, s'ha d'assenyalar que tant l'apartat de la *ñ*-, grafia castellana que representa la palatal nasal, com el de la *x*-, utilitzada per a la fricativa palatal sorda, també estan integrats únicament per cinc veus cadascun. Cal remarcar, a més, la no aparició de la *z*- inicial ni de la *ç*, la qual era ja una grafia estranya per als castellans, que l'havien suprimida en seguir les prescripcions de l'Academia de la Lengua Española a través del *Diccionario de Autoridades* de l'any 1726 (Lapesa 1980: 420).

Alguns d'aquests trets, com veurem confirmat més endavant amb l'estudi ortogràfic escaient, deixen entreveure una tendència per part de Font al refús d'aquelles grafies catalanes que eren desconegudes en castellà i plantejaven, lògicament, dificultats de comprensió, i a la consegüent substitució per les grafies castellanes equivalents. Aquesta postura és totalment contrària a qualsevol intent de fixació de la llengua pròpia per mantindre o recuperar la seua propietat i puresa.

4.- “Suplemento”, que està integrat per seixanta-dos nous articles, ordenats alfabèticament i acompanyats per la correspondència castellana, els quals Font i Piris va incorporar-hi, amb tota probabilitat, una vegada enllestit de manera definitiva el que constituïa estrictament el Diccionari.

5.- “Voces valencianas cuya correspondencia castellana propia no se ha hallado aun, o no la hay en algunas”,²³ que es troben distribuïdes en els següents subapartats:

- a. Sense títol específic, *–beurache, cequiache, empudegar, encenall....*
- b. “Peixos”, *–palomida, corball, sorell....*
- c. “Erbes”, *–asprella, llenguadoc....*
- d. “Pardals de aigua”, *–agró, baure, buac....*
- e. “Hojalateros y vidrieros”, *–tingle, mandril....*
- f. “Varios oficios”, *–calder, torner....*

6.- “Otras voces cuya correspondencia valenciana aun no se ha hallado”: *–Yerbas y plantas*, *–poleo, espadaña...*

7.- “Voces que no se hallan en ningún Diccionario español”:

- a. Sense títol específic, *–adereceras, ancarillo...*
- b. “Femeninos”, *–hojaldre, sobrepelliz...*

(23) Es estrany que s'inclouguen en aquest apartat una sèrie de veus la correspondència castellana de les quals devia ésser coneguda per Font i Piris. Es el cas, per exemple, d'un mot com *agró*, que ja havia estat recollit tant al segon Diccionari de Ros com al de Lamarca.

8.- “Voces que pueden añadirse”:

- a. “Ymprenta”, –*platina, clisage...*
- b. “Fabrica de paños”, –*abete, bancada...*
- c. “Alfahareros”, –*alaria, atifle...*
- d. “Texedores”, –*bolanderas, contradizos...*
- e. “Ydem. de seda”, –*azarga...*
- f. “Ydem. de terciopelo”, –*cabria, carqueroles...*
- g. “Curtidores”, –*luneta, remanadera...*
- h. “Calafates”, –*avellanador, calador...*
- i. “Carpinteros”, –*avivador, argallera...*
- j. “Herreros y cerrajeros”, –*destajador, sufridera...*
- l. “Nautica”, –*quinal, estrellera...*
- ll. “Plateros”, –*copela.*

Òbviament, mentre que a l'apartat 5 sols apareix la forma valenciana sense la correspondència castellana, als apartats 6, 7 i 8 només es recull la forma de la veu en castellà.

SCIPEDIA

4. FINALITAT DE L'OBRA

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

A la introducció, hem vist com la finalitat primordial d'una part significativa de les obres lexicogràfiques del segle XIX era intentar de convertir-se en un instrument adient per permetre als catalanoparlants l'aprenentatge d'una llengua com la castellana, de la qual la majoria posseïa un coneixement escàs i deficient; cercaven, al cap i a la fi, la difusió i facilitació de la que s'havia configurat com a llengua de cultura i de progrés.

Alguns escriptors, com Josep Cabrera (1868: 3), manifestaran aquesta intencionalitat sense cap tipus d'ambigüitats:

A facilitar, pues, el paso de nuestro dialecto al castellano es a lo que se dirige este Vocabulario...

Altres opinions en aquesta mateixa línia, una mica més ponderades i matisades, però, són les expressades per Lluís Lamarca (1839: V):

Pocos serán ciertamente los valencianos, que hablando ó escribiendo en castellano, no se hayan visto detenidos alguna vez por no acertar con la correspondencia de la voz valenciana que se les ocurría, y que era quizá la más propia para expresar la idea... Para suplir en algun modo esta falta, me dediqué hace mucho tiempo a apuntar las correspondencias castellanas que podía adquirir

con mis diligencias, o me deparaba el acaso; y la constancia en este trabajo, poco ameno en verdad, ha producido la coleccion de voces que presento.

o la formulada, igualment, al pròleg del *Diccionari* de Joaquim Esteve, Josep Bellvitges i Antoni Juglà (1803-1805):

...que no es de admirar que sean tan generales los deseos de un *Diccionario*, en que por orden alfabético de las voces y frases del idioma provincial se encuentren las castellanas, que les correspondan...

Josep Cabrera (1868: 3), que, en aquest sentit, vindria a representar el cas extrem, ja havia traslluït prèviament, a l'hora de referir-se a les dificultats que plantejava l'aprenentatge de la llengua, un complet menyspreu per allò que ell reduïa a la consideració de "dialecto":

Este estudio, bastante difícil de por sí, se hace mucho más en estas provincias en donde los raídos jirones de una lengua que desapareció nos han legado un dialecto, al que sólo tenemos que agradecer lo mucho que nos entorpece el expresarnos en nuestro rico, fluido y sonoro idioma nacional.

Per fortuna, aquesta darrera asserció no era extensible, de manera absoluta, a la resta de lexicògrafs, alguns dels quals, si bé admetien la suposada primacia del castellà, no deixaven de mostrar una certa preocupació per la situació i el conreu de la llengua pròpia.

Pel que respecta a les intencions de Font i Piris, no apareix al pròleg cap referència explícita sobre la finalitat que perseguia amb la redacció del *Diccionari*, exposada, si més no, d'una manera tan inequívoca i contundent. Així i tot, sí que n'inclou alguna que pot resultar significativa:

...me he contraído solamente a las voces cuya correspondencia castellana es generalmente menos sabida, dexando las anticuadas, que ningún uso tienen ya en nuestro Reyno de Valencia....

Aquesta afirmació l'apropa a les pretensions que també percaçava Lluís Lamarca (1839: VI) en l'elaboració del seu vocabulari,

...ni he dado entrada a las voces anticuadas(...) ni he creído tampoco deber conservar las que por tan comunes no presentan jamas dificultad alguna en su traduccion...

L'afinitat entre aquestes dues asseveracions ve a significar, de manera tàcita, la coincidència de finalitats existent, tal com hi havia insistit Joseph Gulsoy (1959-1962:

135), entre el Diccionari de Font i el de Lamarca. Tant l'un com l'altre, més que no pas a confeccionar un inventari complet i exhaustiu del lèxic de la pròpia llengua, es dediquen a recollir preferentment aquells vocables més usuals i corrents que tenien una correspondència castellana poc coneguda pels valencians. En últim terme, amb aquest mètode de treball es pretenia d'afavorir l'adquisició del castellà per part de tots aquells valencians que volien posseir-ne un cert domini.

En el cas de Tomàs Font i Piris trobem, a més, una peculiaritat addicional que el singularitza de la resta de lexicògrafs, atés que el seu Diccionari semblava anar adreçat a un destinatari en particular. Així a la *Historia de Cullera* (Piles Ibarras 1972: 516) s'assegura que "él [mosén Tomás] afirmaba que lo escribía por vía de entretenimiento para la ilustración de sus sobrinos...", afegint, tot seguit, que

...demuestra evidentemente la ilustración, la madurez de juicio y los afanes del autor por dotar a su patria de un libro en que se atesorasen, hasta donde fuese posible, las inmensas riquezas de nuestro desconocido idioma materno...

Quant a la primera afirmació, tot fa pensar, a través dels documents investigats, que probablement el Diccionari anava dirigit en concret a un dels seus nebots, l'advocat Tomàs Piris i Verger, el qual va constituir-se a la mort de Font i Piris en dipositari de l'arxiu, la biblioteca i els escrits del seu oncle, i, en conseqüència, es va convertir també en propietari de la còpia original manuscrita del Diccionari. Així mateix, Piris i Verger fou designat marmessor en el testament de Font.²⁴

Tot i que mossén Tomàs tenia molts altres nebots, resulta difícil de suposar que considerés necessari el domini de la llengua castellana per part d'unes persones que es dedicaven majoritàriament a les tasques pròpies del camp i, per tant, rarament al llarg de la seua vida sortien dels límits de la vila de Cullera. Altrament, sí que devia jutjar pertinent d'adreçar-lo a aquells que anaven a cursar algun tipus d'estudis superiors, de manera que l'aprenentatge del castellà se'ls imposava com una necessitat indefugible. En aquesta situació es trobava Piris i Verger, el qual havia d'iniciar els estudis de Dret i s'avenia millor amb la finalitat essencial a què Font i Piris volia destinar el seu diccionari. Per cert que Tomàs Piris i Verger va convertir-se amb el pas del temps en una figura destacada de la vida política local.²⁵

Aquesta hipòtesi l'he vista confirmada, a posteriori, amb la supervisió de l'article de Constantí Llombart (1988: 297), on s'inclou la transcripció de la portada del manuscrit original en què Font i Piris deixava constància que el *Diccionari* havia estat "...dedicado a D. Tomás Piris Verger", el qual passa, lògicament, a convertir-se'n en el principal destinatari. Precisament, Constantí Llombart va tenir accés al *Diccionari* de Font i Piris, del qual no existia cap referència anterior, gràcies a la bona disposició de Tomàs Piris i Verger, que, no havent pogut portar a terme fins aleshores la seua edició i publicació, li va facilitar la còpia original del Diccionari, tal com ho exposa detalladament el mateix Llombart (1988: 297) a la Revista *El Archivo*:

(24) Aquesta designació ve especificada convenientment al testament dels germans Font i Piris,

"Nombramos por divisor partidior de nuestras herencias a nuestro sobrino D. Tomás Piris y Verger, abogado de esta vecindad, con todas las facultades necesarias y permitidas en derecho a semejantes encargados, sin limitación alguna..."

(25) A través del *Llibre d'Actes* n. 37 de l'Ajuntament de Cullera, que inclou el període comprés entre els anys 1867-1869, tenim constància que el 30 de setembre de 1868 Tomàs Piris i Verger encapçalà i presidí una comissió de veïns de la localitat per recolzar l'alçament contra Isabel II i el 6 de gener de 1869, després de les corresponents votacions, fou elegit alcalde de Cullera.

Como se nos había prevenido, el interesante trabajo filológico que hace ya treinta y siete años, elaboró el inolvidable presbítero Mosén Tomás Font y Piris, obra en poder de su sobrino y heredero el distinguido abogado D. Tomás Piris, persona de no vulgar ilustración, que deseando evitar que el fruto de la inteligencia de su difunto tío desapareciese algún día, en época no lejana había ya intentado dar a la estampa el extenso *Diccionario valenciano-castellano* que aquel estudioso señor escribiera; pero hubo de desistir de tan laudable propósito, convencido de lo costoso de la publicación, y tomando también en cuenta las oportunas observaciones que entonces hubo de hacerle su ilustrado amigo D. Francisco Castells, director de *El Mercantil Valenciano*, no siendo quizás la de menos peso que ya a la sazón había comenzado a publicarse nuestro Diccionario. No poco, en verdad, debieron influir en el ánimo del Sr. Piris las atinadas observaciones del Sr. Castells, para que, al visitar nosotros al Sr. Piris, le encontrásemos perfectamente dispuesto a favorecernos en nuestra difícil empresa literaria, facilitándonos el original del interesante *Diccionario valenciano-castellano*, redactado por su señor tío, e inédito hasta la fecha. Después de recibirnos el Sr. Piris con la amabilidad que le es peculiar, apenas le manifestamos el objeto de nuestro viaje a Cullera, sin otra exigencia que la justísima de que el nombre del autor constase en nuestra obra y con un desprendimiento que nunca los amantes de nuestra materna lengua le agradeceremos bastante, puso el Sr. Piris a nuestra disposición el importante volumen de que se trata.

D'aquesta manera, Constantí Llobart, com bé ho ressenya a l'article "Cullera", inclòs a l'edició de l'any 1887 del *Diccionari* de Josep Escrig,²⁶ va fer servir el contingut del Diccionari de Font com a deu per a l'elaboració de l'esmentada edició, cosa que he vist confirmada amb l'estudi comparatiu d'una mostra suficientment representativa de veus i expressions d'ambdós diccionaris. A través d'aquesta anàlisi, que pense ampliar pròximament per extreure'n conclusions més definitives, he pogut comprovar com un percentatge significatiu de les veus del *Diccionari* de Font –incloent-hi locucions, frases fetes, proverbis...– han estat incorporades per Llobart, en alguns casos amb les corresponents modificacions formals, tot remarcant, a més, que moltes d'aquestes veus no foren considerades per Josep Escrig a l'hora de confeccionar-ne la primera edició. Així, per exemple, de cinc articles inclosos al *Diccionari* de Font i Piris que porten el mot *mal* com a lema, quatre en són recollits també per Constantí Llobart i només un n'apareix a la primera edició del *Diccionari* de Josep Escrig:

- *el mal de Bernat, o poc mal y molts draps* (Font).
- *lo mal de Bernat, poch mal y molts draps* (3^a ed. Escrig/Llobart).
- *mal de mare* (Font).
- *mal de mare* (3^a ed. Escrig/Llobart).

(26) A l'article "Cullera" de la 3a edició del *Diccionari* de J. Escrig, realitzada per Constantí Llobart, *op. cit.*, València, 1887, volum I, p. 493, hom afirma:

"...Mosén Tomás Font i Piris, autor de un extenso *Diccionario valenciano-castellano*, inédito, cuyo texto va incluído en el presente".

- *mal encubert en les cavalleries* (Font).
- *mal encubèrt en les caballeries* (3ª ed. Escrig/Llombart).
- *mal (el) encubèrt en les besties* (1ª ed. Escrig).
- *no fer mal a un mosquit* (Font).
- *no fer ú mal a una rata, o a un mosquit* (3ª ed. Escrig/Llombart).
- *quedar mal en un asunte* (Font).
- *posar mal a algú* (Font).
- *posar mal a algú* (3ª ed. Escrig/Llombart).

Reprement la segona part de l'afirmació sobre la finalitat de l'obra de Font i Piris,

...los afanes del autor por dotar a su patria de un libro en que se atesorasen, hasta donde fuese posible, las inmensas riquezas de nuestro desconocido idioma materno...,²⁷

resulta certament retòrica i correspon més aviat a la formulació d'una opinió per part de l'autor, que sembla no haver estat contrastada amb dades fiables sobre la vertadera intencionalitat de Font, cosa que ve a qüestionar la seua veracitat i científicitat. Ara bé, l'anàlisi de les motivacions que impulsaven aquestes iniciatives pot resultar-nos d'utilitat per determinar l'actitud vital de tots aquests lexicògrafs ocasionals vers la llengua catalana. Hem de plantejar-nos, doncs, si, de forma complementària al mòbil essencial que guiava la confecció d'aquests diccionaris, cabia la possibilitat de l'existència d'un interès per la llengua pròpia que hi fos compatible.

En el cas de Font i Piris en particular, no s'ha de desdenyar que el contacte permanent amb la realitat del seu poble l'ajudés a descobrir i estimar la pregonia riquesa social i humana del propi idioma, per més que no ho formulés d'una manera tan explícita com alguns autors del XVIII, els quals, més enllà de la finalitat primordial ja referida, purament pragmàtica, deixaven entreveure un amor per la pròpia llengua i un cert desig de dignificació i correcció. Tot i que fins al moment no he constatat ni en la trajectòria personal de Font i Piris ni en les característiques intrínseques del Diccionari l'existència de vestigis o indicis clars que puguin denotar una actitud favorable a la revitalització de la llengua, opine, ultra això, que es tracta d'una hipòtesi per seguir prenent en consideració, ni que siga per una qüestió de simple prudència, fins que les conclusions últimes de la investigació puguin arribar a descartar-la definitivament, si més no.

(27) Afirmació recollida tant per Andreu Piles, *op. cit.*, p. 506, com per C. Llombart, *op. cit.*, p. 301.

5. DATACIÓ

A l'hora de fixar la datació, més o menys exacta, del període de confecció del *Diccionari*, m'he trobat amb l'entrebanc que suposava la impossibilitat de disposar de la còpia original. Nogensmenys, a través de la reproducció de la portada del manuscrit original realitzada per Constantí Llobart a l'article de la Revista *El Archivo*,²⁸ sabem que l'any 1852 fou el de l'elaboració definitiva.

Resta, de tota manera, per esbrinar la data aproximada d'inici i el ritme de treball que en la confecció d'una obra d'aquestes característiques devia tenir una persona com Font i Piris, vora la vuitantena d'anys. No s'ha d'oblidar, però, que durant els darrers anys d'exercici sacerdotal, com he pogut comprovar als llibres i documents de l'arxiu eclesiàstic de Cullera, va disminuir considerablement la seua activitat; si bé, aquest mateix fet, juntament amb la definitiva retirada del sacerdoci l'any 1847, podria suposar-li, altrament, un increment del temps lliure per dedicar a la tasca erudita, sempre que la salut i les seues facultats li ho permetessen.

En opinió de Joseph Gulsoy, Font va aprofitar l'*Ensayo* de Lamarca (1839-1842) i va elaborar el seu *Diccionari* al mateix temps o pot ser abans que la primera edició del *Diccionari* de Josep Escrig (1851).²⁹ Per plantejar aquesta hipòtesi, Gulsoy sembla haver-se basat en les dades aportades per Font i Piris (1866) al pròleg de l'obra respecte a la utilització de les edicions vuitena i novena del *Diccionario de la Academia Española de la Lengua*:

...por razon de conservar la etimologia se ha usado también de la x y no de la j en algunas voces según lo prevenido por la Academia en su Diccionario de la 8ª y 9ª edición...

Si tenim en compte que la publicació de la vuitena edició del DRAE data de l'any 1837 i la novena és de l'any 1843, hom pot deduir, amb una relativa seguretat, que la confecció del *Diccionari* devia iniciar-se probablement amb posterioritat al 1837, a causa del caràcter imprescindible que representa l'ajut del DRAE en la confecció del *Diccionari* de Font, tal com ve especificat al pròleg:

Las voces y frases castellanas de este Diccionario van autorizadas principalmente por el de la Academia ... por manera, que no se hallará voz, ni frase, ni modismo castellano, que no esté autorizado, como va dicho, y sean propios de la lengua castellana...

(28) Portada completa del manuscrit original del *Diccionari* de Font i Piris, que ve transcrita a l'article de C. Llobart, *op. cit.*, p. 297:

"Diccionario valenciano-castellano, inédito, por D. Tomás Font y Piris, presbítero y vicario que fue de la parroquia iglesia de Cullera. Año 1852. Dedicado a D. Tomás Piris Verger".

(29) Gulsoy, J., *op. cit.*, p. 135,

"Quasi al mateix temps que Escrig, o potser abans que ell, mossèn Tomàs Font i Piris (1772-1853), un erudit sacerdot de Cullera, elaborava també un *Diccionario valenciano-castellano* que ha quedat inèdit".

6. PRÒLEG DEL DICCIONARI

El *Diccionari* de Font i Piris (1866), com ha estat indicat adés, s'inicia amb nou pàgines de pròleg, titulat "Advertencia", el contingut de les quals, a excepció de les tres primeres, s'ocupa fonamentalment de fer una sèrie de consideracions ortogràfiques sobre la llengua castellana i, de manera més concreta, respecte a la utilització d'algunes de les grafies castellanes que presentaven una major diversificació en els seus usos i una diferenciació més acusada amb la pronunciació catalana, com és el cas de la g, la j i la x. Aquest desequilibri que ja es fa palès en el tractament al pròleg de les dues llengües, marca, d'entrada, la pauta de la diferent consideració que per a Font i Piris en té cadascuna, i denota la funció subordinada i auxiliar que li atorga al català en relació amb el castellà.

A més, la preocupació que Font exposa al llarg del pròleg per la correcta utilització de l'ortografia castellana, es posa de manifest en tot un seguit d'afirmacions:

...el proyecto de simplificar nuestra escritura hasta cierto punto puede pasar, y aun ser util; pero llevado al exceso y por capricho se hace vano y pueril, y a la vez perjudicial y ensucia además nuestra escritura que la Academia ha querido siempre preservar de la barbarie... tiene mucha razón la Academia quando dice que el principio de ortografia llamado *origen* es muy digno de ser atendido... quanto mejor o más acertado fuera someterlos en este punto a la Autoridad de los sabios Escritores, que nos representa la Academia en su Diccionario: y una vez fixado el método de escribir en nuestra lengua, seguirle con uniformidad y sin alteración alguna del modo que aquellas nos le han enseñado....

que difereixen, de manera notòria, amb la incúria i deixadesa mostrades en l'ús de l'ortografia catalana. Aquesta evidència s'accentua encara més en comprovar-hi com el mateix Font és conscient del perjudici que per a la pròpia llengua representa aqueixa desatenció tan flagrant:

...la verdadera pronunciación valenciana de estas letras se enseñaba en mi tiempo en las escuelas juntamente con la pronunciacion castellana, al presente se enseña solamente esta: y no haciendo mérito de aquella, se ha causado un transtorno en la ortografia valenciana.

Font i Piris va tenir, doncs, l'oportunitat de contribuir a l'esmena d'aquest desajust i desconeixement ortogràfic, que comportava l'existència d'una absoluta anarquia en l'escriptura de la pròpia llengua i coincidia, a més, en el temps amb un cert augment del conreu culte del català. Ben al contrari, optà per una ortografia totalment arbitrària i vacil·lant, sense cap rigor ni coherència en la seua aplicació, que impossibilitava qualsevol temptativa de fixació i dignificació de la llengua. No sabem, però, si aquest

capteniment en matèria ortogràfica és motivat per la seua incompetència lingüística, o bé per la convicció que l'aplicació d'un sistema ortogràfic complet i coherent era una mena de causa perduda, un objectiu que no era mereixedor d'especial atenció en una llengua que havia estat relegada preferentment a la comunicació oral i marcada per l'estigma de la "plebeïtzació" (Pitarch i Almela 1972: 11-240). En conseqüència, la preocupació mostrada per preservar de la barbàrie la llengua de prestigi, contrastava amb la negligència per la correcta utilització de la llengua pròpia.

Tot centrant-nos en l'anàlisi estricta del contingut del pròleg, hi ha alguna que altra afirmació de cert interès per ajudar a determinar tant les característiques del Diccionari com de la vertadera intencionalitat de l'autor. Font i Piris comença realitzant una asseveració a la qual ja ens hem referit de gairell amb anterioritat,

Las voces y frases castellanas de este Diccionario van autorizadas principalmente por el de la Academia: y sobre las que en este no se hallan, por el de Domínguez...

on es posa de relleu un tret compartit per la majoria de Diccionaris de finals del segle XVIII i del segle XIX, des del diccionari de Ros fins al d'Escrig i el de Martí Gadea, com és el de la utilització del *Diccionario de la Real Academia de la Lengua Española*.

Tot i això, existeixen diferències respecte a l'ús concret que se'n fa, d'aquest Diccionari. Mentre que Ros (1764: 4), per exemple, l'utilitza per donar la definició o glossa en castellà a cada mot valencià:

La esplicacion de las "vozes" en esta Obra contenidas, es sacada de los Diccionarios de la Lengua Castellana...

Josep Escrig (1851: XI), pel contrari, no es limita tan sols a servir-se de l'explicació dels lemes, sinó que amb la pretensió de confeccionar una obra de gran extensió també es dedica a formar equivalents i a valencianitzar, de manera indiscriminada i, de vegades, forçada, molts mots castellans continguts al *Diccionario* espanyol, cosa que dóna com a resultat la reiterada admissió de veus poc genuïnes:

Al redactarle he seguido el método mismo que observa el de la Academia española, aumentándole con los gerundios de los verbos que son de uso muy común...

Font, pel seu compte, es dedicà principalment a fer una comprovació de les veus i frases castellanes, però no d'adaptar-les de manera immoderada al valencià. A tot estirar, en aquells casos en què desconeixia la correspondència valenciana precisa, intentava la seua explicació bé a través d'una contextualització del mot, bé amb la introducció d'una mena de definició en valencià de la veu castellana.

Més endavant, Font i Piris (1866) hi formula una altra afirmació que, en principi, resultava força interessant, "...sobre la ortografía y la pronunciación de algunas voces no siempre he deferido al uso de la Capital y sus entornos", i venia concretada, tantost, amb consideracions sobre la diferent pronúncia d'una sèrie de grafies entre la capital –"...pronunciacion verdaderamente fuerte..."– i la resta del Regne –"...mucho más suave..."–:

...porque se aparta de su uso el resto del Reyno en la pronunciacion de las letras "j" y la "g" en "ge" y en "gi", en la s en medio de diction, y tambien en el demasiado uso, o mas bien abuso de la b.

Aquesta declaració podia comportar una confusió, per tal com pressuposaria una particularitat pròpia del diccionari de Font respecte a la resta d'obres lexicogràfiques que utilitzaven una ortografia basada en la pronúncia apitxada³⁰ de la ciutat de València. Com comprovarem més endavant, però, l'estudi ortogràfic del Diccionari mostra una quantitat significativa de veus l'escritura de les quals desmenteix categòricament la hipòtesi plantejada al pròleg per Font i Piris.

Potser induït per l'anterior afirmació, Joseph Gulsoy (1952-1962: 135) considerà de manera errònia, tal com adverteixen Colon i Soberanas,³¹ que al Diccionari de Font "les paraules van ortografiades sobre la base de la fonètica no apitxada", si bé, posteriorment, afegeix que

...tanmateix, [Font i Piris] emprà el dígraf *ch* per a la representació de l'africada palatal, i no va ser conseqüent en la distinció entre l'africada palatal sorda i sonora, ja que escriu *achudar*."

Una altra asseveració de Tomàs Font i Piris (1866), referida en aquest cas al major grau de corrupció de la parla de la capital:

No debe estrañarse la diferencia del uso del Reyno de el de la capital ... en las capitales y grandes ciudades es en donde corrompe el vulgo mas pronto las lenguas, ya en su pronunciacion ya en su propiedad,

sí que el desmarca d'un corrent d'opinió compartit per d'altres lexicògrafs, que consideraven la parla de la capital com el "model" de llengua a seguir. Així, Carles Ros, reprement una idea ja formulada pel valencià mossén Bernat Fenollar i pel barceloní Jeroni Pau,³² havia atribuït a les capitals, València i Barcelona, la pauta lingüística, subvalorant, tot seguit, els parlars rurals:

El fino idioma valenciano consiste, a lo mesmo ahora, en usarle con la pulcritud y cultura que lo han perficionado en esta ciudad ... pues si en Castilla se tiene

(30) Sobre el valencià apitxat, vegeu: Sanchis Guarner, M., "Extensión y vitalidad del dialecto valenciano apitxat", *RFE*, XXIII, 1936, pp. 45-62; López García, Angel, *De fonología catalana liminar: el caso del "apitxat"*, dins del XVIé. *Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques*, Palma de Mallorca, 1980.

(31) Colon, Germà - Soberanas, Amadeu-J., *op. cit.*, p. 171, nota 232.

"...hi comprovem grafies com *achellonarse*, *achocarse les gallines*, *albarchinar*, etc. Això contradiu la precipitada afirmació de Gulsoy segons la qual Font i Piris era de parla no apitxada".

(32) Fenollar, Bernat -Pau, Jeroni, *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, 1487. Edició i estudi d'A. M. Badia i Margarit al *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIII (1950) a XXV (1953).

por lengua fina castellana la de Toledo, entre los de lemosina lo es la valenciana. Y en todas las lenguas ha de ser lo mesmo, que en las ciudades capitulares se ha de hablar naturalmente cada idioma con más primor y cultura que en los lugares de sus reinos... (Comas 1967: 31).

S'ha de recordar que el llenguatge de la capital, amb molts castellanismes lèxics i amb una ortografia simplificada que reflectia la pronúncia del subdialecte "apitxat", més pròxima a la castellana que la de la resta del Regne, no sols no era sentida com un entrebanc, sinó al contrari, s'afavoria en un intent d'acostar, tant com fos possible, la dicció pròpia del valencià a la castellana, cosa que provocava l'abandonament progressiu de la tradicional ortografia "valenciana" o "llemosina". I d'aquesta manera ho reconeix Font i Piris (1866):

En nuestra capital por la necesaria comunicación tan continua con los que hablan en castellano que llegan a ella o la habitan se ha perdido aquella pronunciación propia valenciana y se ha adoptado en estas voces la sola castellana.

Aquest fet s'avenia perfectament amb el propòsit per al qual s'havien confegit la majoria d'aquestes obres lexicogràfiques, que no tenien cap tipus de preocupació de caràcter purista, ni buscaven una correcta utilització del valencià escrit, sinó que maldaven per facilitar un més òptim aprenentatge del castellà, afavorint les similituds i bandejant les dissonàncies. Aquests escriptors que cercaven la màxima analogia formal entre ambdues llengües, ni tan sols prenen en consideració el mètode auspicat per Carles Ros, el qual era de l'opinió que el coneixement a fons de la llengua materna i de la seua ortografia tradicional constituïa el millor procediment per aprendre bé el castellà (Segarra 1985: 60):

Por el uso general de la Lengua Castellana, en esta Ciudad, conviene tambien conservar la Valenciana; pues el que no sabe *escribir*, ni *leer* en su Idioma, suponiendo que lo habla, no podrá (*con destreza*) conseguirlo en otro; porque carecer de la inteligencia del *bien leer*, y *escribir* su Materno Idioma (*usandolo en el hablar*:) o es por falta de talentos: o por no aplicacion a la Ortographia: luego por qualquiera de las dos circunstancias, no podra Valenciano alguno entender *bien* el Castellano, ni otro, ignorando el suyo (Ros 1751: 19).

El català, en definitiva, s'estava convertint en una idònia via d'accés, en un perfecte caminador, devers el castellà. I molts dels vocabularis i diccionaris del segle dinou assolien, de manera més o menys conscient i premeditada, una part de protagonisme dins l'estratègia global que estava possibilitant un procés de glotofàgia, d'absorció progressiva del català per part del castellà, sobretot en aquells àmbits d'ús cultes on el castellà havia esdevingut la llengua vehicular i, per tant, el seu coneixement es plantejava com una necessitat per no veure-se'n marginat.

I aquesta facilitació de l'aprenentatge del castellà s'havia d'acomplir amb la introducció de totes aquelles modificacions formals que permeteren l'acostament de les dues llengües, i més concretament del català al castellà. Així ho expressaven, ben a les clares, alguns lexicògrafs vuitcentistes com Lluís Lamarca (1839: VIII):

...la dificultad con que se leen ya los libros valencianos escritos con la ortografia lemosina, me ha convencido de que es llegado el tiempo de variarlo, acompañandolo a la pronunciacion castellana, por esta razon escribo *pucha*, y no *puja*; *pruñó*, y no *prunyó*; *fach*, y no *faig*...",

o com Miquel Rosanes (1864: 4):

...en la ortografia nos acercamos en lo posible al castellano, porque el no hacerlo es causa de duda para los niños...

Josep Escrig, en canvi, intentà el manteniment de l'ortografia tradicional sense simplificacions.

Pel que respecta a la qüestió onomàstica, s'observa per part de Font i Piris l'ús més sovintejat del terme "llemosí", encara que també hi apareixen altres denominacions de caire particularista com les de "llengua valenciana" i "valencià", per bé que amb una menor freqüència.

El terme inexacte i inadequat –tal com Sanchis Guarner l'adjectiva³³– de "llemosí" per anomenar la nostra llengua, designa un concepte una mica confús ja que serveix tant per referir-se a la llengua catalana de l'època medieval que encara no havia iniciat l'etapa de decaïment ni havia sofert el procés de dialectalització, com també s'aplica a la llengua romànica primera, prolongació directa de la llatina, i a partir de la qual deriven totes les altres llengües romàniques, com és el cas del català antic.

A través d'una posterior afirmació de Font i Piris, "...al modo que escriben y pronuncian actualmente los Franceses, de cuyo país procede nuestro Lemosín...", podem inferir que compartia, a més, la teoria "llemosinista" sobre l'origen de la nostra llengua. Aquesta teoria la trobem exposada, de manera més explícita i exhaustiva, en altres autors com, per exemple, Antoni de Bastero (1675-1737), per a qui el català i el provençal són variants modernes d'una llengua comuna a l'Edat Mitjana, que era continuació directa del llatí col·loquial o vulgar (Comas 1967: 25). També Carles Ros, seguint les teories de Gaspar Escolano, insisteix en l'origen provençal de la llengua i, a l'igual que Marc A. d'Orellana, considera la varietat dialectal valenciana com la més genuïna i perfecta.³⁴

(33) Sanchis Guarner, M., *La llengua dels valencians*, València, març 1980, setena edició, p. 23.

"La denominació de la nostra llengua que va tenir més acceptació, fou precisament la més inexacta i inadequada, la de "llengua llemosina", la qual ha sobreviscut quasi fins als nostres dies".

(34) Sobre les idees de Carles Ros i Marc Antoni d'Orellana quant a la identificació entre llemosí i català, vegeu: Sanchis Guarner, M., *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles xvi, xvii i xviii*, València, 1963, pp. 102-103 i pp. 117-118.

7. PREPARACIÓ FILOLÒGICA DE L'AUTOR

Malgrat els coneixements atresorats per Font i Piris gràcies a la seua formació i a l'afany d'erudició posterior, cal preguntar-se si posseïa una preparació filològica suficient i un mètode lexicogràfic adequat per afrontar amb un mínim de garanties una obra d'aquestes característiques. La resposta resulta ben descoratjadora, per raó que la seua competència lingüística devia ser ben aviat escassa, i nul·la o inexistent en el camp estrictament lexicogràfic, cosa que pot fer-se extensiva, en major o menor mesura, a la resta d'autors de vocabularis i diccionaris d'aquest període.

Al llarg del segle XIX, i més concretament en la primera meitat, no hi havia gent dins l'àmbit lingüístic català amb els coneixements lingüístics suficients ni amb la intuïció filològica idònia per confeccionar un diccionari general que pogués posar en ordre, amb el mètode i criteri convenients, una llengua com la nostra que, com bé afirma Pere Marcet (1987: II-45), havia estat abandonada, i, conseqüentment, malmesa, durant tant de temps.

Els mateixos autors n'eren conscients i, en alguns casos, àdhuc, arribaven a demanar una mica de comprensió, un xic d'indulgència. Així, Josep Escrig (1851: IX-X) reconeix els errors que podia contenir el seu diccionari, com a resultat d'una insuficient preparació per engegar una obra d'aqueixa naturalesa:

Trazado ya el plan conocí luego lo espinoso de la empresa por no poder contar al efecto mas que con mis escasos conocimientos ... una obra de esta clase, verdaderamente original y redactada por una sola mano, se deja bien comprender que no puede ser perfectamente acabada; de aqui es que estoy muy lejos de tener la presuncion de que aparezca libre de errores y omisiones que corregir y adicionar...

i, un poc més endavant, manifesta el seu propòsit de "...reclamar la indulgencia de un público ilustrado..." (Escrig 1851: X); també Lluís Lamarca (1839: VIII), autor d'un vocabulari de pretensions molt més limitades i modestes, reconeix que "...la composición de esta obrita es insuficiente...", i, per tant, "...bien parece que se mirarán con indulgencia sus defectos...".

Fins i tot, al pròleg del diccionari elaborat conjuntament per Esteve, Bellvitges i Juglà (1803-1805), hom afirma:

Con este conocimiento estamos muy distantes de creer que el Diccionario catalán y castellano, que damos al público, tenga toda la perfeccion de que es susceptible.

Poc abans, els mateixos autors ja s'hi havien plantejat una sèrie d'interrogants força interessants al respecte:

¿Quan profundo conocimiento se necesita de ámbos idiomas? ¿Quan atento estudio de los libros mas bien escritos? ¿Quan detenido examen de las palabras de los que mejor los hablan?. Por lo mismo ¿quan difícil es, por no decir imposible, que la primera vez que sale a la luz el Diccionario sea completo respecto de la lengua catalana, y siempre exacto en la idea que se da de sus voces y en la correspondencia castellana?

De manera que, a pesar de l'interés que comença a despertar-se durant aquest segle per la llengua i la preocupació creixent per confeccionar un bon diccionari d'equivalències, s'hi troba a faltar la persona suficientment preparada, des del punt de vista lingüístic, per portar endavant aquesta tasca amb la solvència necessària. N'existeix la voluntat –o voluntarisme–, n'existeix l'interés; manca, però, la capacitat suficient. A la centúria anterior, el Pare Fr. Lluís Galiana ja s'havia manifestat en aquests termes:

De mí puedo asegurar, que si fuera tan versado i instruido en esta lengua, como soi apasionado, ningun medio ni trabajo amitiria, que juzgàra ser del caso para el fin que pretendemos.³⁵

Tal com declara Joan Solà (1976: 59), la realitat era que els literats es posaven a fer de gramàtics i els notaris editaven lèxics i ensenyaven ortografia. En el cas de Font i Piris, ens trobem davant un clergue il·lustrat que, segurament per entreteniment, a estones perdudes, elabora un extens lexicon per facilitar la “il·lustració” dels seus nebots en la llengua castellana. Es tracta, doncs, com en la resta de casos, d'un lexicògraf d'ocasió.

És normal, per tant, que Font, a causa de les mancances ja esmentades, en traçar el pla de confecció del diccionari, incorregués en deficiències, derivades tant de la carència d'un mètode lexicogràfic suficientment rigorós com també de la incidència del mateix objectiu a atènyer que es convertia en un llast i condicionava la configuració i característiques del diccionari. S'ha de remarcar, un cop més, que mossén Tomàs no tractava d'elaborar una bona obra lexicogràfica en valencià, sinó de fornir una eina eficaç per aprendre el castellà. Les seues limitacions en el coneixement intrínsec de la llengua, a més, li feren introduir formes errònies, i, en alguns casos, inusitades.

8. ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE LA MACROESTRUCTURA I MICROESTRUCTURA

Aqueixa manca d'aplicació d'un mètode uniforme i d'un criteri coherent en l'elaboració del diccionari s'aprecia, de manera clara, quan comprovem l'heterogeneïtat dels articles que el conformen.

(35) “Carta que el P. Fr. Luis Galiana, de la orden de Predicadores, Colegial en el Patriarcal de Orihuela, escribió al Autor, la que va copiada puntualmente”, Ros, Carles, *op. cit.*, València, 1764.

Possiblement, la intenció inicial de Font i Piris era la composició d'una llista de mots usuals valencians amb una correspondència castellana més estranya o poc coneguda pels valencianoparlants. Ara bé, aquest propòsit de partida, que hauria comportat una estructura bastant semblant a la del Diccionari de Lamerca, es veié ràpidament superat per la incorporació de tot un seguit de veus i expressions, en bona part recollides del llenguatge parlat, que excediren àmpliament el cabal lèxic recopilat a través de les fonts escrites emprades per Font. Així, al costat d'articles integrats per la forma valenciana amb l'equivalent o equivalents castellans, n'apareixen d'altres, considerablement nombrosos, en què el lema de l'article és concretat o explicitat de maneres molt diverses. Hom troba a faltar, però, una major regulació a l'hora d'elegir i distribuir les diferents veus i accepcions.

Font no segueix, per tant, el sistema de Ros, el qual transcrivía al costat de l'equivalent de cada paraula valenciana la definició que dona el *Diccionario de la Academia Española*, sinó que s'aproxima, més aviat, al mètode utilitzat per Lamerca, si bé amb la particularitat que les glosses adjuntades al lema de l'article apareixen amb una major profusió i són realitzades en valencià.

Aquestes concrecions al significat del mot d'entrada prendran formes molt variades: de vegades, s'adjuntarà un sinònim lèxic –*badall*, o *clevill*–; d'altres, s'utilitzarà una mena de definició del mot que actua com a lema –*boquimoll*, o *facil de engañar*; *cabud*, o *el que te el cap gran...*–; en altres casos, el lema serveix per introduir locucions, frases fetes, proverbis... (“*camí*” –*de camí*; “*cames*” –*a quatre cames*; “*casa*” –*posar casa apart*; “*gorra*” –*minchar de*; “*faves*” –*asso son faves contades*; “*vergoña*” –*mes val vergoña en la cara que dolor en lo cor...*). El mot d'entrada, normalment un infinitiu, també pot anar acompanyat de glosses i expressions com “*l'accio y efecte*”, “*el acte y efecte*” (“*cremar o cremarse un poc*” –*la accio y efecte*; “*chelar*” –*el acte y efecte...*). Molt sovint, potser per desconeixement de la correspondència valenciana precisa del mot castellà, l'explicació que acompanya el lema serveix com una mena de definició de la veu castellana:

- *cames* –*el que les te tortes* (Zanquituerto).
- *cego* –*el chic que acompanya a un cego* (Mozo de ciego, lazarillo, destron).
- *criatura* –*passeechadora de una criatura* (Niñera, rollona).

L'absència de criteris de selecció apropiats i la mancança d'una correcta sistematització provoquen alguns errors i desajustaments en la configuració dels articles, a més d'algunes correspondències forçades i d'interferències entre ambdues llengües.

Algunes de les característiques puntuals del mètode de compilació i distribució de Font i Piris són, per exemple, la utilització d'un mateix mot com a lema en diferents articles –*abre*, *aigua*, *boca*, *cos...*– i la freqüent introducció de nombrosos sinònims de la veu castellana, extrets en bona part a partir de la revisió i escorcoll dels Diccionaris castellans –“*covard*”: *cobarde*, *mandria*, *maricon*, *menguado*, *mandilon*, *cagachin*,

cagachitas, follon. La categoria gramatical del mot d'entrada sols es fa constar, com hem vist a l'apartat de les abreviatures, de manera esporàdica.

Pel que fa a les formes verbals, únicament sol aparéixer, de manera assídua això sí, l'infinitiu acabat amb la desinència *-er*; s'adverteix, així mateix, l'existència d'algun que altre cas d'epèntesi antietimològica en *-R* *-mourer*.³⁶ La resta de formes verbals no consten dins d'un mateix lema com a variants morfològiques que són, sinó que figuren en distints articles, per bé que la seua aparició es produeix de manera molt aïllada i discontinua *-beute eixe ou....*

Font i Piris no segueix el mètode d'Escrig a l'hora d'introduir sistemàticament les diferents variants de la terminació d'una veu. En canvi, sí que n'hi recull nombrosos doblats formals, un dels quals reflecteix normalment la seua pronúncia popular *-abeurador, o albeurador; agrunsar, o algrunssar; alfás, o alfals; ampomar, o empomar; arrua, o arruga; ynflar, o unflar; aufegar, o ofegar...*

Tot i que, de vegades, arreplega els derivats de certes veus, no ho fa, ni de bon tros, de manera tan abusiva i regular com Josep Escrig *-abofegament, abofegarse, abofegat; agulla, agullota, agulletes...* Sovintegen, en aquest sentit, els augmentatius *-angelot, cheniot, chicot...*—i, especialment, els diminutius *-abadechet, canssonetes, ampolletes, bouet...*

Respecte a la tipologia dels pronoms personals febles, cal assenyalar que prenen habitualment la forma reforçada davant de verb començat per consonant *-et trauran...*—, i solen apostrofar-se quan el verb comença per vocal *-s'a caigud, s'arreplega...*—, encara que no sempre és així *-se agarra, se esperaba....* Darrere del verb, s'aglutinen sense afegir cap signe de puntuació *-mincharseli, avindres, anarsen...* Per cert, que les veus aglutinades no són massa freqüents i, en tot cas, es troben formades per la combinació de verb i pronoms febles *-ni ha*.

Alguns altres fenòmens morfosintàctics ressenyables són la utilització del *lo* com a article definit masculí *-lo llit, lo bras...*—, l'ús constant de la preposició *en* en lloc de *amb*, i les formes *aon* per al relatiu locatiu i *pera* en el cas de la preposició final.

9. L'ORTOGRAFIA

Un dels aspectes que pot revestir un major interès o curiositat, segons les circumstàncies, a l'hora d'estudiar el contingut de qualsevol vocabulari o diccionari d'aquest període, és l'anàlisi del sistema ortogràfic emprat. En el cas del *Diccionari* de Font i Piris, ens trobem amb una ortografia absolutament vacil·lant, que ha estat utilitzada sense massa rigor. Es fa difícil, per tant, de determinar-hi unes regles més o menys fixes, atès que la seua aplicació no obeeix a cap tipus de sistematització coherent, ni a cap criteri uniforme, de manera que un mot pot aparéixer grafiat de dues o tres formes diferents.

(36) Per ampliar aquest punt, repasseu l'article de Colón, Germà, "Unes notes sobre la pèrdua de la -r final etimològica", *RVF*, II, València, 1952, pp. 57-65.

Respecte al vocalisme, cal assenyalar l'aparició d'alguns trets remarcables com la utilització de *u* en comptes de *o* en posició àtona –*aburrir, acullir, surtir, cusir...*–, les confusions entre *e/i* àtones –*humetad, avenguda, encendis...*; *llichenda, biscuit, carnistoltes...*– i la substitució de la vocal *e* per la *a* àtona, sobretot a principi de mot –*albarser, amprar, anuig, bascoll...* Així mateix, la *i* alterna amb la *y* en diverses ocasions, tant a principi de paraula com en posició de semivocal o semiconsonant –*yglesies...*; *ayre, lley...*; *claraboya, choya...*

Quant al consonantisme, abans d'iniciar l'enumeració dels principals trets i particularitats que hi condicionen l'ús de les diferents consonants, cal desmentir, novament, l'afirmació realitzada al pròleg del Diccionari en el sentit que l'ortografia utilitzada per Font no reflecteix de forma completa la pronúncia *apitxada* pròpia de la capital: “Sobre la ortografia y pronunciacion de algunas voces valencianas no siempre he deferido al uso de la Capital y sus contornos...” (Font: 1866).

La constant aparició al llarg del Diccionari de grafies que evidencien l'ensordiment de les palatals i alveolars sonores, així com la confusió entre la *b* i la *v*, contradiuen ben clarament l'afirmació una mica aventurada de Font i Piris.

Entre les principals incorreccions que afecten les consonants que representen les sibilants alveolars s'ha de destacar l'ús reiterat de la *ss* precedida de consonant –*bolssa, sense, calssa, dolsses...*–, la no utilització de la *ç*, que ja resultava, com hem vist abans, una grafia estranya per als castellans –*dols, comenssar, assó*–, i les contínues i variades confusions entre grafies i dígrafs que representen el so de l'alveolar sorda i el de l'alveolar sonora –*caza, colsada, osos, pasada...*–, tant en un sentit com en l'altre.

En definitiva, l'absència d'uniformitat de criteris en la utilització de les grafies alveolars provoca tant les repetides confusions entre grafies diferents, moltes de les quals són emprades de manera totalment errònia d'acord amb l'actual normativa, com la freqüent aparició d'un mateix mot grafiat de manera diversa –*cequia/sequia, destrossar/destrozar, almassera/almacera, cassar/cazar, sense/sense...* Al cap i a la fi, el resultat últim és un sistema anàrquic, on la “s” sonora /z/ i la “s” sorda /s/ són confoses sovint sense cap criteri, fent palesa una certa impressió de desgavell. Cal subratllar, a més, l'ús circumstancial de *ts*, *ds* i *s* per representar l'alveolar africada sonora, la *tz* de l'ortografia moderna –*dotsenes, adsar, aguasil...*– i la palatalització ocasional, amb l'increment en *i*, de la *s* davant l'oclusiva velar sorda –*creixcuda, peixcar...*–, que, d'altra banda, és un tret dialectal molt estés al valencià.

En la representació dels sons palatals hom aprecia, com a fet més destacable, l'ús indiscriminat i general del dígraf castellà *ch* que serveix per representar tant l'africada palatal sorda en posició inicial –*chiulit, chic...*– i en interior de paraula –*mecha, hacha...*; *punchós, horchata...*–, com les prepalatals africades i fricatives sonores –*llecha, calicha, sucha, aiguache, salvaches, llenguache...*; *achudar, plucha, taroncha, rachola, suchecte, chenoll...* Aquest tret comporta, en primer terme, la proscripció

d'altres grafies més tradicionals i pròpies de la nostra llengua i la constatació definitiva de l'ús per part de Font i Piris de l'ortografia "apitxada".

En contraposició, advertim molts pocs casos d'ús correcte de les grafies que representen les palatals sonores *-jardins, gent, gemec, geni...* -i, també, l'aparició d'algunes dobles formes *-alcheps/algeps, chermá de llet/germá de llet...* Convé destacar, a més, que l'africada palatal sorda en posició final sol grafia-se de manera correcta amb el dígraf català *-ig* o la grafia *-g* *-desig, anuig, armeig, fuig, frig...*

La fricativa palatal sorda és representada, normalment, per la *x* a principi de mot *-xeringa, ximenera...*, excepte algun cas de confusió amb la *s* *-sarcia-*. En posició intervocàlica existeix l'alternança arbitrària entre *-ix* *-fluixa, aixeta, naixer...* -i- *-x*, reflex d'una ortografia més antiga *-caxó, cluxir, coxera...*

Per a la palatal nasal solament s'utilitza la grafia castellana *ñ* en qualsevol posició *-ñivit, ñoreta...; piñol, rossiñol, mañá...; codoñ, señ, boñ...*, contràriament, el dígraf *ny* no hi apareix ni una sola vegada, cosa que confirma la tendència a no emprar les grafies típicament catalanes que eren desconegudes en la llengua castellana. A propòsit de l'ús del dígraf *ny*, Manuel J. Sanelo a través de les pàgines del *Diario de Valencia* va mantenir a principis de segle una polèmica ortogràfica i lingüística, en què es mostrava clarament partidari d'una ortografia més tradicional i autòctona en contraposició a un tipus d'escriptura i pronúncia més acostades a la castellana; així doncs, defensava fermament, entre d'altres qüestions, el manteniment d'un dígraf tradicional com era la *ny*:

Confés que no puc pahir la segona interrogació, car la *ny* es lletra pròpia del nostre idioma valenciá, y correspòn y equival en válua è sò a la *ñ* castellana... Vosté vòl saber quín desvarat è dificultats porien ocórrer (sic) de lleixar l'us de la *ny*. Clar es: proporcionar als temps esdevenidors lo dubte en l'enteniment d'esta lletra, son ofici, sò e eválua, quant se vés sens nul us ni exercici: dòncs en lloc de darllum, daríen fum. No cerquém pus tenebres, que farts estám d. elles (Gulsoy 1963-1966: 132-133).

Font i Piris fa ús de la *ll* per a la representació de la palatal lateral, tant en posició inicial com en interior i final de mot *-cavall, capell, metall...*, i de *l* i *ll* per a la *l* geminada, que en l'ortografia moderna ve grafiada amb *tl* i *l-l* *-mole...; illuminació...*.

Respecte a les grafies que representen les oclusives, les majors confusions es circumscriuen al seu ús en posició final. El tret més remarcable és la utilització pràcticament general de la grafia *-d* en lloc de la *-t* per a l'oclusiva dental sorda *-quand, cellud, concavidad, crid, forzud, humid, hassud...* Sobta, especialment, la seua regular aparició en les desinències finals dels participis i gerundis *-experimentad, batud, engordid...; achuntand, dexand, tocandse...* També hi ha algun cas esporàdic de *-t final*, encara que en una proporció molt menor *-credit, apretat, arropit, chiulit...*

Per contra, la resta d'oclusives presenta un ús molt més ajustat, tant en el cas de *-c/-g -llarg, fang...; públic, trafic...*, com en el de *-p/-b*, si bé aquestes últimes de tant en tant es veuen afectades per alguna confusió *-cab*. S'ha d'assenyalar, a més, la utilització de la *-c*, en detriment de l'arcaisme *-ch*, tot exceptuant algun cas aïllat *-surench*.

També hi trobem amb molta assiduitat casos de confusió i fluctuació entre la *b* i la *v*, normalment a causa de la simplificació de les dues grafies en favor de la primera, ja que la pronunciació apitxada assimila la labiodental sonora a la bilabial *-abalot, aburrrir, caball, bestits, bol, cambi, esperaba...*

Cal destacar, molt especialment, la conservació de la *-d-* dels sufixos *-ador (-ATO-RE) -llaurador, arrendador, agarrador, ballador-* i *-ada (-ATA) -arruixada, alenada, agranada, enssalada, aixada, teulada...*, per raó de la seua majoritària desaparició en la parla de bona part del dialecte valencià. També advertim l'ús, en alguns casos, de la terminació *-ea*, en compte de *-esa*, provinent del sufix llatí *-ITIA -vellea, destrea, delicadea...*³⁷

Altres fenòmens rellevants que afecten el consonantisme són la pèrdua de la *h* en mots que etimològicament l'han de portar *-abitació, aca, aver, erbes...*, l'aparició d'alguna *h* antietimològica *-hacha, hara, horchata...* i la utilització general de *cu-* en lloc de *qu-* *-cuarts, quatre, cuarto...*, a banda de tota una sèrie d'usos, elisions i confusions que apareixen de manera dispersa i solen reflectir la pronunciació més popular *-cluxir, chuar, san(t)s, vistulí...*

L'accentuació és molt escassa i s'hi aplica de forma arbitrària sense seguir cap criteri uniforme. Tal com afirma Joseph Gulsoy (1963-1966: 127-128), l'ús d'accents als textos valencians s'havia estés a partir del començament del segle XVIII, ara bé, la seua aplicació era bastant caòtica, cosa que provocà per part d'alguns escriptors, com Carles Ros, tot un seguit d'intents de reglamentació, que més aviat contribuïren a l'aparició de confusions posteriors que no pas a la vertadera sistematització del seu ús.

Font i Piris només emprarà de manera esporàdica l'accent tancat, principalment en els mots aguts acabats en vocal *-guitarró, hortolá, aixó, sará...* o en vocal+s *-aiguós, llevadís, cabás...* Molts pocs mots plans o esdrúixols apareixen accentuats *-grímpola, cárcola, carússa...* També s'ha d'assenyalar l'ús de l'accent en alguns monosíl·labs *-má, grá, ú...* i per diferenciar possibles mots homònims *-cantó/cánto*. Com s'ha pogut comprovar, no cal insistir que en molts casos els accents són aplicats sense cap coherència i evidentment no guarden cap relació amb les regles actuals.

Respecte a la utilització de l'apòstrof, signe relativament modern, Font (1866) afirma que

(37) Sobre la pèrdua de la *-s-* del sufix *-esa (-ITIA)*, vegeu l'article de G. Colón, "Observacions al Diccionari de la rima", BSCC, XXXIV, Castelló de la Plana, 1958, p. 296.

...se ha usado de apóstrofes en el *valenciano*; ya que porque es propio y conforme a su lenguaje, y ademas no dexa de dar su uso ludez y hermosura a la locución...

encara que amb posterioritat sols en fa un ús minso i irregular, ja que en situacions equiparables unes vegades l'empra, i, d'altres, no. Comunament s'apostrofa el reflexiu *se* davant de verb començat per vocal –*s'arreglen, s'arreplega, s'atraca...*– i l'article definit seguit de mot començat amb la vocal *a* –*l'aigua, l'andret...*

10. EL LÈXIC

Font i Piris donava a conèixer de manera concloent al pròleg del diccionari les característiques del lèxic que hi pensava recollir:

... en esta redacción me he contraído solamente a las voces cuya correspondencia castellana es generalmente menos sabida, dexando las anticuadas, que ningún uso tienen ya en nuestro Reyno de Valencia, y que aumentarían demasiado el volumen de este Diccionario; y omitiendo también por economía muchos derivados por ser fácil su conocimiento...

Aquesta exposició d'intencions prèvia, confirmada posteriorment amb l'anàlisi de les característiques lèxiques del contingut, emparenta el *Diccionari* de Font amb el llistat bilingüe de Lamarca. Tot i això, aquesta coincidència es limita al tipus de lèxic que hom hi vol incorporar inicialment, però no és, en absolut, aplicable a la configuració definitiva i a l'extensió final dels dos diccionaris, puix que el vocabulari de Lamarca no passava d'ésser una breu compilació de veus usuals. En aquest sentit, Gulsoy (1959-1962: 135) és també de l'opinió que Font pretenia, en un principi, seguir el mateix mètode de Lamarca i dedicar-se a recollir els vocables més corrents, en especial aquells que tenien una correspondència castellana poc coneguda pels valencians.

A partir, doncs, de la selecció de les veus més usuals del català, confronten les dues llengües i determinen els elements lèxics més susceptibles de desconeixement per part dels valencianoparlants, bé pel seu diferent significat, bé per la diversitat etimològica. Descarten, per tant, d'antuvi, tot un conjunt de mots que no presentaven cap dificultat de traducció, així com les accepcions més habituals d'algunes veus, en moltes de les quals només prenen en consideració un sentit més aviat rar o poc habitual. Gulsoy (1959-1962: 135), a més, considerava la possibilitat que Font hagués aprofitat l'*Ensayo* de Lamarca, cosa que estic en condicions de corroborar, ja que a través d'un estudi contrastatiu he observat una coincidència important tant de les veus com de moltes de les definicions d'ambdós diccionaris.³⁸

Un dels principals mèrits de Font i Piris rau en el fet d'haver ampliat el cabal lèxic extret de les fonts escrites amb la introducció de mots i expressions recollides segurament gràcies al propi instint i observació de l'idioma. Font recopila, d'aquesta manera, una quantitat considerable de veus aportades directament de la llengua

(38) He dut a terme un petit estudi comparatiu entre els articles inclosos en la lletra *m* dels Diccionaris de Font i de Lamarca, i he pogut comprovar com d'un total de 79 que apareixen al de Lamarca, pràcticament una setantena hi són també recollits per Font. Aquesta coincidència és extensible a moltes de les definicions del Diccionari de Lamarca.

parlada. En conseqüència, l'extensió i els límits del *Diccionari* de Font ultrapassen àmpliament els de Lamarca i conformen una mostra representativa del lèxic valencià viu de l'època, constituint, així, un ric repertori dels mots moderns i vivents del llenguatge col·loquial d'aquell període.

Font devia tenir un contacte molt directe i estret amb la llengua viva del poble, la qual, d'altra banda, servava una major puresa prosòdica i lèxica que la de la capital, "apitxada" i amb un nombre creixent de castellanismes. I així ve a demostrar-ho el nombre significatiu de locucions, frases fetes, adagis, refranys..., que apareixen al llarg del diccionari i evidencien, a bastament, el seu valor paremiològic. No és d'estranyar, doncs, que els primers sis articles siguin: *a cada trico*; *a la callandeta*; *a gran seca*, *gran remullada*; *a la llarga*; *a raja tabla*; *a repel* o *a disgust*. Moltes d'aquestes veus i expressions degueren ser arreplegades, com ja ha estat esmentat, del llenguatge parlat i encara mantenen una forta vitalitat a hores d'ara.

Tal com Font i Piris constata al pròleg, la inexistència d'arcaïsmes és pràcticament absoluta, vist que la seua aparició no s'haguera adit amb la finalitat essencial del *Diccionari*, que s'abastia principalment de veus d'ús general i molt usual en aquell moment. Font manifesta, així mateix, el propòsit de limitar-se a recollir els derivats que resulten estrictament necessaris, a diferència d'aquells altres autors que amb la intenció d'elaborar un diccionari general, extens i voluminós, de caràcter quasi enciclopèdic, s'entestaren a formar-ne de manera absolutament indiscriminada o a adoptar un mètode de descastellanització lèxica a ultrança. A través d'aquest darrer procediment, segons Joan Solà (1977: 23), es tractava de llevar la fesomia castellana de les paraules, catalanitzant la terminació de forma totalment arbitrària.

S'ha de recordar, en aquest sentit, que en aquella època molts escriptors compartien la creença, que remunta a Martí de Vicianà, segons la qual el valencià havia manllevat i adaptat un gran nombre de paraules castellanques. De manera que, amb la suposició que la llengua dels valencians era enriquida per l'adopció de molts mots castellans, existia una tendència en alguns autors a la introducció de nombrosos castellanismes, que, en el cas d'alguns autors de diccionaris, venia a refermar l'obsessió de reunir un elevat nombre de veus. El mateix Escrig (1851: XI) ho afirmava sense cap tipus d'ambages: "...la costumbre ha valencianizado –voces castellanas–, y me ha movido a adaptarlas en la redacción de este Diccionario...". La major part dels castellanismes que, en una quantitat no especialment significativa, Font hi incorpora, ja s'havien introduït i assimilats al llenguatge parlat habitual de l'època –*hasta*, *respaldo*, *bulto*, *algo*, *alrededor*, *arrastrar*, *rato*, *puesto*, *apaño*, *assiento*... No obstant això, realitzà també algunes adaptacions crues de mots castellans –*blanduig*, *serruig*...–, bé que no de manera tan sistemàtica com Escrig.

Per últim, cal fer esment de l'aparició d'abundants valencianismes i veus i expressions de caràcter local i comarcal, com ja ho va manifestar Constantí Llobart (1988: 297):

...siempre para nosotros la obra del señor Font y Piris tendrá el mérito de habernos proporcionado el numeroso caudal de voces que, principalmente, úsanse en la extensa comarca valenciana denominada la ribera del Júcar,

al costat de vulgarismes –formals i lèxics–, d'algunes veus no genuïnes i d'espòradics casos de mots fantasmes. He de precisar, però, que l'abast exacte i la importància respectiva de tots aquests components vindrà determinada de manera més precisa i terminant una vegada haja ultimat la revisió i l'estudi complets de la totalitat del contingut lèxic del *Diccionari* de Font.

En definitiva, el contacte amb la llengua viva del poble va permetre a Font i Piris la recopilació, sobre la base de les veus recollides a les fonts escrites, d'un important nombre de mots i expressions procedents del llenguatge parlat que ampliaren considerablement el volum final del diccionari. Tot i això, la manca d'una preparació filològica convenient i la no aplicació d'un mètode lexicogràfic acurat han possibilitat l'aparició d'inexactituds i confusions. Si bé Font i Piris no va intentar fer un diccionari general de la llengua, ni tampoc va reunir, ni de bon tros, la totalitat del lèxic viu de l'època, sinó que més aviat tractà de seleccionar preferentment aquelles veus que tenien un equivalent castellà més difícil o poc conegut, és evident que el seu diccionari constitueix, per damunt de tot, una rica i representativa mostra del lèxic de la primera meitat del segle XIX en aquesta zona del domini lingüístic català.

ANTONI PICAZO I JOVER
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BALDÓ, M. (1986) *La Universitat de València*, València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- CABRERA, J. M. (1868) *Vocabulario valenciano-castellano, ó colección de todas aquellas voces valencianas de más difícil equivalencia y que más difieren del castellano*, València, Impremta de F. Campos.
- CÁRCEL ORTÍ, V. (1986) *Historia de la Iglesia en Valencia*, 2 vols., València.
- COLÓN, G. i SOBERANAS, A. (1985) *Panorama de la lexicografía catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- COMAS, A. (1967) *Les excel·lències de la llengua catalana*, Barcelona, Dalmau.
- FERRER I GIRONÉS, F. (1985) *La persecució política de la llengua catalana*. Barcelona. Edicions 62.

- ESCRIG y MARTÍNEZ, J. (1851) *Diccionario valenciano-castellano*, València.
- ESTEVE, J., BELLVITGES, J., i JUGLÀ, A. (1803-1805) *Diccionario catalán-castellano-latino*, Barcelona.
- GULSOY, J. (1959-1962) "La lexicografia valenciana", *Revista Valenciana de Filología* VI, València.
- (1963-1966) "Algunes cartes filològiques de J.M. Sanelo", *Revista Valenciana de Filología* VI, València.
- (1964) *El Diccionario Valenciano-Castellano de Manuel Joaquín Sanelo. Edición, estudio de fuentes y lexicología*, Castelló de la Plana.
- LAMARCA, L. (1839) *Ensayo de un Diccionario valenciano-castellano*, València, Impremta de J. Ferrer de Orga.
- LAPESA, R. (1980) *Historia de la lengua española*, Madrid, Gredos.
- LLOMBART, C. (1988) "Notas biblio-biográficas", *El Archivo* vol. III, edició facsímil, Alacant.
- MARCET, P. (1987) *Història de la llengua catalana*, volum II, Barcelona, Teide.
- MARTÍNEZ BONAFÉ, A. (1986) *Ensenyament, burgesia i liberalisme. L'ensenyament secundari en els orígens del País Valencià contemporani*, València, Diputació Provincial.
- MIQUEL I VERGÉS, J. M. (1989) *La filologia catalana en el període de la Decadència*, Barcelona, Crítica.
- PESET, M. i ALBIÑANA, S. (1990) "Universitaris i il·lustrats" dins *Història del País Valencià*, volum IV, Barcelona, Edicions 62.
- PILES IBARS, A. (1972) *Historia de Cullera*, 2a ed., Cullera.
- PITARCH I ALMELA, V. (1972) *Defensa de l'idioma*, València.
- ROS, C. (1751) *Breve explicación de las cartillas valencianas*, València.
- (1764) *Diccionario valenciano-castellano*, València, Impremta de Benito Monfort.
- ROSANES, M. (1864) *Miscelánea que comprende 1ª. Un vocabulario valenciano-castellano, 2ª. Apuntes para facilitar la enseñanza de la gramática en las escuelas de las poblaciones de esta provincia en que no se habla la lengua castellana por D.*, València, Impremta de J.M. Ayoldi.
- SANCHIS GUARNER, M. (1963) *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles XVI, XVII i XVIII*, València, Institució Alfons el Magnànim, Diputació Provincial.
- SEGARRA, M. (1985) *Història de l'ortografia catalana*, Barcelona, Empúries.
- SOLÀ, J. (1976) "Tractats de barbarismes fins a Pompeu Fabra", *Els Marges* 6, Barcelona.
- (1977) *Del català incorrecte al català correcte, Història dels criteris de correcció lingüística*, Barcelona, Edicions 62.
- VICÓ MONTEOLIVA, M. (1978) *Los antiguos colegios de estudios valencianos*, Zaragoza.